# KASB-HUNAR LEKSIKASINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI
## (o'zbek va ingliz tillari misolida)

**Davlyatova Madina**
Termiz davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Madinadavlyatova1988@gmail.com

**Annotatsiya.** Tezisda o'zbek va ingliz tillaridagi kasb-hunar leksikasining leksik-mavzuviy tasnifi, shaxs nominatsiyasining leksik-semantik xususiyatlari hamda kasb nomlarida jins belgisining ifodalanish usullari qiyosiy jihatdan yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** kasb-hunar leksikasi, shaxs nominatsiyasi, termin, professionalizm, gender neytrallik, leksik-mavzuviy guruh.

Kasb-hunar leksikasi mehnat faoliyatiga aloqador shaxs, ish quroli, jarayon, xomashyo, mahsulot va hujjat nomlarini qamrab oladi. Masalan, o'zbek tilidagi zargar, tilla, bolg'acha, taqinchoq yoki shifokor, skalpel, tashxis, retsept hamda ingliz tilidagi goldsmith, gold, hammer, jewellery yoki doctor, scalpel, diagnosis, prescription qatorlari bitta kasbiy sohaning turli leksik qatlamlarini tashkil etadi. Tadqiqotdan maqsad o'zbek va ingliz tillaridagi kasbiy nomlarni leksik-mavzuviy guruhlar bo'yicha tasniflash hamda shaxs nominatsiyasida jins belgisining ifodalanish xususiyatlarini qiyosiy aniqlashdan iborat.

Kasb-hunar leksikasi birliklari referentiga ko'ra farqlanadi: shifokor, auditor, sudya, tarjimon (doctor, auditor, judge, translator) kasb egasini, tashxis, audit, sud hukmi, tarjima (diagnosis, auditing, judgment, translation) esa jarayon yoki uning natijasini bildiradi. Termin maxsus tushunchani nomlaydi, professionalizm esa kasb jamoasining norasmiy og'zaki nutqiga xos birlik sifatida o'rganiladi [1]. Shu bois kasb nomi bilan professionalizm o'zaro avtomatik sinonim hisoblanmaydi. Shaxs nomi bo'lgan shifokor jinsni ko'rsatuvchi aniqlovchilar bilan birika oladi, skalpel kabi mehnat quroli va jarayon nomlari esa kasb-hunar maydoniga kirsa-da, jins belgisiga ko'ra guruhlanmaydi.

Tadqiqot materiali 185 ta kasbiy nomdan iborat bo'lib (o'zbek tilida 93 ta, ingliz tilida 92 ta), ular sakkiz leksik-mavzuviy guruhga ajratildi (1-jadval).

1-jadval – Kasbiy nomlarning leksik-mavzuviy guruhlar bo'yicha taqsimoti

| **Leksik-mavzuviy guruh** | **O'zbek tili** | **Ingliz tili** | **Jami (n=185)** |
|---|---|---|---|
| Ta'lim va ilm-fan | 12 | 12 | 24 |
| Tibbiyot va parvarish | 12 | 12 | 24 |
| Davlat, huquq, xavfsizlik | 12 | 12 | 24 |
| Biznes va moliya | 12 | 12 | 24 |
| Muhandislik va axborot texnologiyalari | 12 | 12 | 24 |
| Xizmat, savdo, turizm, transport | 10 | 9 | 19 |
| San'at, media, sport | 11 | 11 | 22 |
| Hunarmandchilik va amaliy mehnat | 12 | 12 | 24 |
| **Jami** | **93** | **92** | **185** |



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tasnif mavzuviy guruhlarni qiyoslash imkonini beradi: tibbiyotda shifokor va jarroh kasbiy ixtisoslik, ta'limda o'qituvchi va dekan esa faoliyat turi bilan lavozim o'rtasidagi munosabatga ko'ra farqlanadi. Ikki tildan deyarli teng miqdordagi birlik tanlangani ularning lug'at tarkibi ham teng ekanini anglatmaydi; jins belgisi har bir nominatsiyada alohida tahlil qilinadi.

Zamonaviy sohalarda qo'llanadigan dasturchi, ma'lumotlar tahlilchisi, kiberxavfsizlik mutaxassisi va programmer, data analyst, cybersecurity specialist, UX designer birliklarida asosiy belgi jins emas, balki bajariladigan ish yoki mutaxassislik yo'nalishidir. Bunday nominatsiyalar o'zlashtirish, kalkalash yoki izohli birikma yo'li bilan hosil bo'ladi. Ayol dasturchi va female programmer birikmalaridagi jins ko'rsatkichi kasb nomini hosil qiluvchi unsur emas. Kasbiy nomning yangiligini baholashda uni lavozimlar ro'yxati, kasbiy standart yoki sohaviy matnlardagi real qo'llanish orqali tasdiqlash lozim, chunki shaklning internetda uchrashi uning barqaror me'yor ekanini isbotlamaydi.

Xizmat ko'rsatish sohasida ofitsiant, bort kuzatuvchisi, kassir, gid hamda server, flight attendant, cashier, guide nomlari kasbiy vazifani egasining jinsiga bog'lamay ifodalaydi, ofitsiantka va tarixiy stewardess shakllari esa ayol shaxsni alohida ta'kidlovchi qatlamga kiradi. Ingliz tilida kasb nomlarini jinsga nisbatan neytrallashtirish tendensiyasi alohida tadqiq etilgan [2]. Ish e'lonlaridagi mas'uliyatli, tashabbuskor, xushmuomala kabi sifatlarning gender jihatdan baholovchi ta'sirini kasb nomining morfologik tuzilishidan keltirib chiqarib bo'lmaydi; bu ta'sir sohaviy matn va uning qabul qilinish sharoitiga tayanib alohida dalillanishi kerak.

Ta'lim va fan sohasida o'qituvchi, ma'ruzachi, tadqiqotchi, kutubxonachi, laborant, dekan nomlari faoliyat, mutaxassislik va lavozimni turlicha ifodalaydi. O'qituvchi va tadqiqotchi shaklan jinsga nisbatan neytral bo'lsa, muallim/muallima va olim/olima juftliklarida ayol shaxsni alohida ko'rsatuvchi leksik shakl mavjud [3]. Ingliz tilidagi teacher, lecturer, researcher, librarian, dean nomlari odatda jinsni shaklan bildirmaydi. Headmaster/headmistress juftligining zamonaviy headteacher yoki school principal bilan almashinuvi faqat jins belgisiga emas, ta'lim muassasasidagi nomlash an'anasiga ham taalluqli. Professor so'zi lavozimni ham, ilmiy unvonni ham bildirishi mumkinligi sababli uni dastlab tekshirmasdan yagona kasb turi sifatida qayd etib bo'lmaydi.

Muallim va muallima juftligining tarixiy badiiy muhitda qo'llanishini Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani [4] misolida kuzatish mumkin. Badiiy matndagi nominatsiya hozirgi mehnat bozoridagi qo'llanish chastotasini emas, muayyan davrning nomlash amaliyotini aks ettiradi; bugungi o'qituvchi so'zi esa ayol va erkak referentga bir xil shaklda nisbat beriladi. Ingliz adabiy tilida governess va schoolmistress ayol shaxsning ta'limdagi vazifasini ko'rsatuvchi birliklar sifatida Jeyn Ostin [5] va Sharlotta Bronte [6] asarlarida uchraydi. Muallima bilan governessni tayyor tarjima juftligi deb bo'lmaydi: muallima o'qituvchining jinsini anglatsa, governess tarixan uy sharoitidagi tarbiya va ta'limga bog'liq alohida ijtimoiy vazifani bildirgan.

Tibbiyot sohasidagi shifokor, jarroh, pediatr, hamshira, doya, farmatsevt va doctor, surgeon, paediatrician, nurse, midwife, pharmacist qatorlarida shaxs bilan kasbiy vazifa izchil farqlanadi; stetoskop, skalpel, retsept kabi asbob va hujjat nomlari ham shu maydonga kiradi. Doya va midwife funksional jihatdan yaqin bo'lsa-da, ularning tarixiy institutsional mavqei bir xil emas; hamshira va nurse so'zlarining lug'aviy nominatsiyasini referent jinsi haqidagi ijtimoiy tasavvur bilan qorishtirib bo'lmaydi. Davlat va huquq sohasida sudya, advokat, prokuror, tergovchi, elchi, rais va judge, lawyer, prosecutor, investigator, ambassador, chair birliklarini qiyoslashda huquqiy tizimlar to'liq mos kelmasligini inobatga olish zarur. Rais va chair jinsni grammatik shaklda ifodalamaydi, chairman esa tarixiy variant sifatida zamonaviy neytral muqobil bilan yonma-yon qo'llanadi [2].



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa qilib aytganda, kasb-hunar leksikasi shaxs, mehnat quroli, jarayon va natija nomlaridan tashkil topgan ko‘p qatlamli maydon bo‘lib, jins belgisi faqat shaxs nominatsiyasiga taalluqlidir. Har ikki tilda zamonaviy kasb nomlari asosan jinsga nisbatan neytral shakllanadi, jinsni ko‘rsatuvchi leksik juftliklar (muallim/muallima, headmaster/headmistress, chairman) esa ko‘proq tarixiy qatlamga mansub. Tarjima ekvivalentligini belgilashda faqat leksik ma’noni emas, kasbning tarixiy va institutsional mavqeini ham hisobga olish lozim.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Galperin I. R. Stylistics. – 3rd ed. – Moscow : Higher School, 1981.
2. Pauwels A. Women Changing Language. – London ; New York : Longman, 1998.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati : 5 jildlik / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent : O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
4. Cho‘lpon. Kecha va kunduz : roman. – Toshkent : Sharq, 2000.
5. Austen J. Emma / ed. with an introd. and notes by F. Stafford. – London : Penguin Books, 2003. – (Penguin Classics).
6. Brontë Ch. Jane Eyre / ed. with an introd. and notes by S. Davies. – London : Penguin Books, 2006. – (Penguin Classics).



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.